

УДК 349.2 (477)

Сергій Вавженчук,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ ОХОРОННИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: АСИМЕТРІЇ ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ

У статті автор звертає увагу на сутність змісту охоронних трудових правовідносин, а також на його особливості. Особливу увагу приділяється проблемам розуміння змісту охоронних трудових правовідносин.

Ключові слова: охоронні трудові правовідносини, зміст охоронних трудових правовідносин, зміст трудових правовідносин.

Постановка проблеми. Зміст охоронних трудових правовідносин є не лише складником таких трудових правовідносин, але й виконує детермінуючу роль у їх функціонуванні та генезисі. В умовах сьогодення цим пояснюється велика важливість формування вчення про охоронне трудове правовідношення, що допоможе глибоко дослідити як явні, так і латентні теоретико-методологічні проблеми у цій сфері та сформувані так необхідні суспільству пропозиції для вдосконалення трудо-правового поля. Окреслена аксіологічна спрямованість у трудовому праві потребує детального дослідження не лише з огляду на норми національного та іноземного трудового законодавства, судової практики але й з урахуванням доктрини теорії права, трудового та цивільного права. Адже у цьому разі справа не у рафінованості правової теорії охоронних трудових правовідносин, а в прагненні створити чітку систему уявлень про розглядуване правове явище, що на практиці допоможе сформувати правильні положення на рівні охоронного трудового законодавства та відповідну судову практику. У цьому ключі важливим є створити, покращити наявний або віднайти у різних галузях права дієвий правовий механізм охорони трудових прав та логічно інтегрувати його у трудове право, не зупиняючись на полеміці щодо галузевого запозичення термінології, теоретичних галузевих конструкцій тощо. Адже останнє має схоластичний характер і не має на меті розв'язати поставлені перед суспільством конкретні правові проблеми у

сфері регулювання охоронних трудових правовідносин.

Саме тому вказаний стан наявних проблем трудо-правового характеру є потужним поштовхом для здійснення наукової розвідки у заданому правовому векторі.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз генезису наукової думки у заданому напрямі, а також сформульовані у роботі висновки базуються на загальних підвалинах юридичної науки, у тому числі на доробках відомих правників у сфері теорії права трудового та цивільного права. Без сумніву, дослідження змісту охоронних трудових правовідносин було б не повним, якщо не звернути увагу на наукові праці С.С. Алексєєва, Б.Т. Базилева, О.С. Іоффе, О.О. Красавчикова, Д.Н. Кархальова, О.В. Міцкевича, Р.Й. Халфіної, М.Д. Шаргородського та ін.

Не можна не зазначити, що значний внесок у розробку відповідної проблематики через призму трудового права зробили такі науковці, як С.В. Венедиктов, М.І. Іншин, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, О.І. Процевський, В.М. Толкунова, В.І. Щербина. Як наслідок, наукові праці згаданих авторів справили суттєвий вплив на результати цього дослідження змісту охоронних трудових правовідносин.

Метою роботи є критичний аналіз змісту охоронних трудових правовідносин з огляду на прогресивні доктринальні здобутки.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на значний доробок у розглядуваному сег-

менті юридичної науки і разом із цим не заперечуючи наукової цінності низки наукових праць, де предметом дослідження був зміст охоронних трудових правовідносин, низка питань, які стосуються саме змісту охоронних трудових правовідносин, досі потребує уваги та наукового дослідження.

Не можна заперечувати того, що зміст охоронних трудових правовідносин відрізняється від змісту регулятивних трудових правовідносин низкою особливостей. Так, свого часу С.С. Алексєєв підкреслив, що охоронні правовідносини відрізняються від регулятивних не тільки підставою виникнення, але й змістом суб'єктивних прав і обов'язків, співвідношенням останніх між собою [1, с. 60].

Як кожне поняття, зміст охоронного трудового правовідношення є абстрактним, водночас воно відображає модель бажаної або зобов'язуючої поведінки, що окреслена правовою нормою. Не лише форма, що органічно поєднана зі змістом, але й сам зміст розглядуваного правовідношення розкривають сутність останнього.

Абстрагуючись від ідейної слабкості теорії існування суб'єктивного трудового права поза трудовими правовідносинами, виходимо з того, що одним з елементів складу охоронного трудового правовідношення є його зміст. Аналіз змісту охоронних трудових правовідносин дасть змогу: а) з'ясувати сутність цього правового явища; б) зробити висновки щодо мір превентивної охорони та захисту, що реалізуються у таких правовідносинах; в) виявити специфіку регламентації розглядуваних правовідносин; г) визначити вектор розвитку вчення про охорону трудових прав.

Досягнення вказаних завдань можливе лише у разі чіткого усвідомлення сутності змісту охоронних трудових правовідносин, що ускладнюється через відсутність уніфікованого підходу щодо його розуміння.

З огляду на категорії діалектики, зміст відображає відповідні сторони та зв'язки зовнішнього світу [2, с. 192-193]. Якщо звернутися до тлумачного словника, то зміст розглядається як те, що складає сутність когось/чого-небудь [3, с. 352].

У зв'язку з етимологічними чинниками та розрізненістю доктринальних концепцій у юридичній літературі викристалізувалася ціла низка поглядів щодо поняття «зміст правовідношення». Як наслідок, це дає можливість розуміти зміст охоронного трудового правовідношення по-різному.

Деякі автори розглядають зміст правовідношення як реальну взаємодію у визначеній формі. Так, М.Д. Шаргородський, О.С. Іоффе правовідношення розглядали як ту форму, яку набуває фактичне відношен-

ня, що урегульоване нормою права [4, с. 136; 5, с. 181-186; 6, с. 84]. О.В. Міцкевич вказував, що у правовідношенні треба бачити єдність соціального змісту та правової форми, тобто єдність прав та обов'язків учасників правовідносин та їхньої поведінки, що спрямована на досягнення визначених інтересів [7, с. 28]. Р.Й. Халфіна, загалом підтримуючи позицію О.В. Міцкевич, із цього приводу підкреслила, що певні комплекси правових норм можуть розглядатися як форма певного виду суспільних відносин. Тут зміст нерозривно пов'язаний із формою, становить внутрішню єдність правовідношення [6, с. 84].

Інші автори підтримують концепцію розщепленого змісту правовідношення. Так, С.С. Алексєєв відстоював точку зору, за якою правовідношення має матеріальний та юридичний зміст. Юридичний зміст правовідношення становлять суб'єктивні права та обов'язки. Матеріальний зміст правовідношення – це фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний повинен здійснити [8, с. 112; 9, с. 118; 10, с. 108]. В.І. Щербина, аналізуючи структуру охоронних правовідносин у трудовому праві, підтримує вказану концепцію, вказуючи, що зміст правовідносин – це своєрідний синтез фактичного, тобто здатність суб'єктів до вольових актів, до діяльності, та юридичного, тобто норм права. У результаті зміст будь-яких (мається на увазі в тому числі охоронних – В.С.) правовідносин набуває подвійного характеру [11, с. 86-87]. На його думку, фактичний зміст правовідносин – це самі дії, в яких реалізуються суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Фактичний зміст включає тільки один із можливих варіантів реалізації суб'єктивного права або юридичного обов'язку, а юридичний зміст охоронних правовідносин – це можливість певних дій уповноваженої і необхідність певних дій зобов'язаної особи [11, с. 86-87].

Натомість О.О. Красавчиков вважав, що у правовідношенні необхідно виділяти соціальний (суспільне відношення, юридичною формою якого є відповідний правовий зв'язок суб'єктів) та юридичний зміст (права та обов'язки, з яких складається даний правовий зв'язок) [12, с. 72-73].

Ряд авторів дотримується точки зору, за якою зміст правовідношення становлять права та юридичні обов'язки його суб'єктів, зафіксовані нормою права [13, с. 117; 14, с. 87]. Так, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова зазначили, що зміст трудового правовідношення становлять трудові права та обов'язки суб'єктів, що передбачені трудовим законодавством, іншими нормативними правовими актами, що включають норми трудового права, колективним договором, домовленостями-

ми, локальними актами, трудовим договором [15, с. 708]. У подальшому науковці суттєво уточнюють свою позицію, вказуючи, що, на їхній погляд, зміст трудового правовідношення не варто розглядати як просту сукупність прав та обов'язків його сторін. Мову варто вести про сукупності елементарних правових зв'язків, які змінюються у часі на підставі юридичних фактів, де праву однієї сторони кореспондують обов'язки іншої в рамках єдиного триваючого трудового правовідношення [15, с. 710]. З приводу останнього Д.Н. Кархальов відзначив, що для охоронного правовідношення характерна проста структура зв'язків прав та обов'язків [16, с. 112]. У цьому контексті варто приєднатися до цієї точки зору та констатувати, що в охоронному трудовому правовідношенні наявна проста структура правових зв'язків. Утім, вважається, що з позиції А. М. Лушнікова, М. В. Лушнікової має місце звуження розуміння змісту трудового правовідношення через здійснення акценту лише на зміні правових зв'язків у часі без згадки про їх виникнення та припинення, що характеризує лише окремі аспекти динаміки трудового правовідношення.

М.І. Іншин, досліджуючи службово-трудова правовідносини, зазначає, що їх змістом є встановлення, розвиток, зміна і припинення праці державних службовців із виконання ними функцій держави, які здійснюються у формі суб'єктивних трудових прав і обов'язків державних службовців [17, с. 337].

На думку В.М. Толкунової, зміст трудового правовідношення становлять права та обов'язки його суб'єктів, що визначаються трудовим договором та трудовим законодавством [18, с. 197]. У цьому разі слід підкреслити, що зміст охоронного трудового правовідношення визначається законодавством, а не договором – як наслідок, із такою точкою зору важко погодитися, адже вона відображає зміст регулятивного трудового правовідношення. Із цього приводу слушною є точка зору О.І. Процевського, який підкреслив, що правомірні та не правомірні дії не можуть становити зміст одного й того ж відношення [19, с. 137]. В.І. Щербина у цьому ключі теж підкреслював особливість змісту охоронних трудових правовідносин [11, с. 86-87].

У цьому контексті Б. Базилев, характеризуючи охоронне правовідношення, йде далі та вказує, що його змістом є право потерпілого вимагати відповідної майнової компенсації та обов'язку правопорушника нести покарання за вчинене [20, с. 72]. Вказане розуміння змісту охоронного правовідношення не розкриває зміст превентивно-охоронних та захисних правовідносин. Річ у тому, що зміст превентивно-охоронного правовідношення не може

містити право потерпілого вимагати відповідної майнової компенсації. Захисне правовідношення, як правило, не містить такого права, адже мова йде про відновлення права або правового положення потерпілої особи. Заряди справедливості підкреслимо, що в останньому випадку може мати місце майновий характер права (наприклад, примусове відрахування із заробітку). Що стосується обов'язку правопорушника нести покарання за вчинене, то він у змісті охоронного трудового правовідношення не може існувати, адже мета охорони трудових прав, як нами зазначалося вище, інша.

На думку Д.Н. Кархальова, змістом охоронного правовідношення в цивільному праві є право потерпілої особи на застосування мір цивільно-правового примусу (право на захист) та обов'язок правопорушника відновити порушене цивільне право (охоронний обов'язок) [16, с. 112]. Із таким висновком не можна погодитися повністю, виходячи з таких міркувань. Річ у тому, що зведення змісту охоронного правовідношення до права на захист та обов'язку відновити порушене право звужує горизонт охоронного правовідношення, адже поза увагою залишається зміст превентивного охоронного правовідношення.

У цьому разі слід констатувати, що зміст охоронного правовідношення у трудовому праві диференціюється залежно від його виду (превентивне охоронне трудове правовідношення, захисне трудове правовідношення). З огляду на вказану особливість, змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються міри превентивної охорони, буде право на превентивну охорону (право управненої особи на визначення системи заходів, засобів, способів, порядків, за допомогою яких забезпечується реалізація трудового права) та кореспондуючий превентивний охоронний обов'язок.

Зміст охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються міри захисту, становитимуть право на захист (право управненої особи на застосування мір трудово-правового примусу в тій чи іншій формі) та, відповідно, охоронний обов'язок відновлюючого характеру (обов'язок правопорушника відновити порушене трудове право або правове положення потерпілого, усунути явну загрозу порушення трудового права). У цьому контексті не можна обійти увагою й те, що С.С. Алексєєв теж звертав увагу на особливості змісту так званих конкретних охоронних правовідносин. Юридичний обов'язок в охоронних правовідносинах ним розглядався як обов'язок зазнати тих наслідків, які були передбачені санкцією порушеної норми і визначені уповноваженою особою. Він дотримувався думки, за якою якщо в регулятивних

правовідносинах суб'єктивне право виступає як правомочність, то в охоронних правовідносинах воно виражається головним чином як вимога [1, с. 135-136]. У цьому плані запитання виникає у разі здійснення права на самозахист, адже воно не наділене ознаками права вимоги. Далі науковець доходить висновку, що ця вимога забезпечена правомочністю державного органу застосовувати санкції за порушення правової норми [1, с. 135-136]. У подальшому висловлена С.С. Алексєєвим точка зору була підтримана в науці трудового права В.І. Щербинио [11, с. 86-87].

Вказане свідчить про те, що слід підтримати точку зору, за якою охоронному трудовому правовідношенню притаманна проста структура зв'язків прав та обов'язків. Тобто залежно від виду охоронного трудового правовідношення управлена сторона наділена охоронним правом (правом на превентивну охорону або правом на захист), а зобов'язана – відповідним обов'язком.

Висновки

Підсумовуючи, підкреслимо, що мета цієї роботи досягнута, адже здійснено критичний аналіз змісту охоронних трудових правовідносин з огляду на прогресивні доктринальні здобутки. Разом із цим автор дійшов таких висновків. По-перше, в охоронному трудовому правовідношенні наявна проста структура правових зв'язків. По-друге, зведення змісту охоронного правовідношення до права на захист та обов'язку відновити порушене право звужує горизонт охоронного правовідношення, адже поза увагою залишається зміст превентивного охоронного правовідношення. По-третє, зміст охоронного правовідношення у трудовому праві диференціюється залежно від його виду (превентивне охоронне трудове правовідношення, захисне трудове правовідношення). По-четверте, змістом охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються міри превентивної охорони, буде право на превентивну охорону (право управненої особи на визначення системи заходів, засобів, способів, порядків, за допомогою яких забезпечується реалізація трудового права) та кореспондуючий превентивний охоронний обов'язок. По-п'яте, зміст охоронного трудового правовідношення, в межах якого реалізуються міри захисту, будуть становити право на захист (право управненої особи на застосування мір трудово-правового примусу в тій чи іншій формі) та, відповідно, охоронний обов'язок відновлюючого характеру (обов'язок правопорушника відновити порушене трудове право або правове положення потерпілого, усунути явну загрозу порушення трудового права).

Список використаних джерел:

1. Алексєєв С.С. Общая теория социалистического права (курс лекций) : учебное пособие / С.С. Алексєєв. – Свердловск: Изд-во Свердловск. юр. ин-та, 1964. – 226 с.
2. Шептулин А.П. Категории диалектики / А.П. Шептулин. – М.: Высш. школа, 1971 – 279 с.
3. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1940. – С. 352.
4. Алексєєв С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексєєв. – М.: Юрид. лит., 1966. – 187 с.
5. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М.: Государственное издательство Юрид. лит., 1961. – 381 с.
6. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М.: Юр. лит. – 1974. – 340 с.
7. Общая теория советского права. – М.: Юридическая литература, 1966. – 491 с.
8. Алексєєв С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
9. Советское трудовое право : учебник / под ред. Б.К. Бегичева, А.Д. Зайкина. – 2-е изд. – М.: Юрид. лит., 1985. – 552 с.
10. Трудовое право : учебник / под ред. О.В. Смирнова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 1998. – 448 с.
11. Щербина В.І. Загальна характеристика структури охоронних правовідносин у трудовому праві / В.І. Щербина // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 86–87.
12. Красавчиков О.А. Гражданское правоотношение // Советское гражданское право : учебник : в 2-х т. / под ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1985. – Т. 1. – 544 с.
13. Гусов К.Н. Трудовое право России : учебник / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. – 2-е изд., доп., испр. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.
14. Сыроватская Л.А. Трудовое право: учебник / Л.А. Сыроватская. – М.: Высш. шк., 1995. – 255 с.
15. Лушников А.М. Курс трудового права : учебник : в 2-х т. / А.М. Лушников, М.В. Лушников. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2009. – Т. 1. – 879 с.
16. Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение : монография / Д.Н. Кархалев. – М. : Статут, 2009. – 332 с.
17. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудова діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України : навчальний посібник / М.І. Іншин. – Х.: Фінн, 2010. – 669 с.
18. Гусов К.Н. Трудовое право России / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. – М.: Юристъ, 2001. – 496 с.
19. Процевський А.И. Предмет советского трудового права / А.И. Процевський. – М.: Юрид. лит., 1979. – 224 с.
20. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.

В данной статье автор обращает внимание на сущность содержания охранительных трудовых правоотношений, а также на его особенности. Отдельное внимание уделено проблемам понимания содержания охранительных трудовых правоотношений.

Ключевые слова: охранительные трудовые правоотношения, содержание охранительных трудовых правоотношений, содержание трудовых правоотношений.

In this article author pay attention to the essence of content labor protective relationships as well as it's special characteristics. Special attention is call to the problem within the meaning of the content labor protective relationships.

Key words: labor protective relationships, content labor protective relationships, content labor relationships.

